

SƏFƏVİLƏRİN BÖYÜK İDEOLOQU MİSKİN ABDAL

Mahmud ALLAHMANLI,
professor

(Əvvəli ötən sayımızda)

Lətif Hüseynov 1988-ci ilin dekabr ayınadək Sariyaqub kənd orta məktəbində təsərrüfat müdürü vəzifəsində işlədiyindən, 1988-ci ilin melum hadisələri ilə əlaqədar, kəndin Azərbaycanlı əhalisi doğma yurdlarını tərk etdikdən sonra dövlət xətti ilə kənd orta məktəbinin maddi vəsaitlərinin təhvil-təslimi üçün 1989-cu ildə Sariyaqub kəndində qayıtmalı olmuş, orada kəndə yenicə köçmüs bir yaşılı erməni ona vaxtı Miskin Abdalin yaşadığı, Tofiqin isə 1988-ci ilədək yaşadığı həmin «Ev damı» deyilən yerin «Pir» olduğunu demiş (ermənilər ziyarətgahlara,

«Ocağı» «Pir» deyirdilər), əmisi L.Hüseynov bu müqəddəs yurdun evin ermənilər tərəfindən murdarlanacağından və ya dağıdırılacağından çəkinərək, orada Pir olmasını inkar etməyə çalışmış, lakin həmin erməni, bu evdə gözünü «Nur» göründüyü və digər çox təsirli möcüze faktları ilə qarşılaşdığını («Nur» görməsindən başqa, digər nələrin şahidi olması barədə əmim L. Hüseynova danışmaqdan imtina etmiş) israrla bildirərək, evin «Pir», yəni «Ocaq» olduğunu demişdir. Məhz həmin faktdan sonra ermənilər həmin evlərə, yəni Tofiqin yaşadığı və qonşuluqda, ona bitişik olan əmisi Lətifin evlərinə toxunmayış və orada yaşamaqdən çıxmışdır. Allahın izni ilə, Miskin Abdalin müqəddəs ruhu öz möctüzəsi ilə naxələf erməniləri «Ocağı»na ayaq basıb, orada yurd salmağa imkan verməmişdir.

Göstərilənlərdən başqa, Miskin Abdalin coxsayılı kəramətləri, möcüzələri barədə 2005-ci ildə nəşr olunmuş, Tofiq Hüseynzadənin müəllifi olduğu «Səfəvilərin böyük övliyəsi Miskin Abdal», 2018-ci ilin mart ayında nəşr olunmuş 3 cildlik «Xəyal cığırı» kitabının 3-cü cildinə daxil edilmiş «Miskin Abdal Qeyb Ərəni, Təsəvvüf Pir» elmi tədqiqat əsərində (həmin əsər 2018-ci ilin noyabr ayında ayrıca kitab şəklində əsərin adı ilə yenidən nəşr olunmuşdur) daha ətraflı məlumat verilmişdir.

Əməkdar rəssam, Miskin Abdalin portretini yaratmış Cabbar Quliyev Miskin Abdal ilə bağlı bir möcüzəni belə danişir: «Xoşbəxtəm ki, Miskin Abdal kimi bir dahi şəxsiyyətin ilk əzəmətli portretini yaratmaq mənə nəsib oldu. Bu portreti yaratmadan əvvəl çox düşünüb-dاشındım. Nəhayət, 15 gündən sonra yuxumda Miskin Abdalı gördüm və aylılıb, gördüyüüm kimi eskizini verdim və portreti yaratmağa başladım. «Miskin Abdal» mənim şah əsərimdir».

Vaxtilə Miskin Abdalin olduğu, bir müddət yaşadığı, möcüzələr göstərdiyi yerlər indiyədək onun adı ilə tanınmışdır. Tədqiqatçı Yaqub Babayev 18 aprel 1991-ci il tarixdə «Kommunist» qəzetində «Miskin Abdalin söz gülüstəni» məqaləsində bildirmişdir ki, «Miskin Abdalin bir müddət indiki Gədəbəy rayonunun ərazisində yaşadığını söyləmək olar». Miskin Abdalin adı ilə Gədəbəyin 11 kəndini əhatə edən, mərkəzi isə əvvəlki adı Qarabulaq və ya Böyük Qarabulaq, (red. 25.10.2011-ci il tarixdən rəsmi adı «Mis-

kinli») olan böyük bir oba «Miskinli obası» adlanır. Həmin kənd «Miskinli cuxuru» adlanan coğrafi ərazinin ən böyük yaşayış sahəsidir. Bu kənd son tunc dövrünü əhatə edən Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti ərazisinə daxildir. Kəndin cənub-qərb hissəsini əhatə edən yüksəklikdə «Koroğlu qalası» adlandırılan müdafiə tikilisi vardır. Həmin kənddən olan məşhur şair-aşiq Miskinli Vəli, Fəzail Miskinli, məhz Miskinli obasından olduqları üçün həmin təxəllüsü götürmüslər. Gədəbəy rayonu ilə həmsərhəddə olan Şəmkir rayonunda da, Şəmkir çayının sahilində Plankənd inzibati-ərazi vahidliyində Miskinli kəndi vardır.

Bundan başqa, Dağıstanın təzgилər yaşayış ərazisində yeganə Şie məzhəbinde olan, Dağıstanın Axtı (Doqquzpara) rayonunda ən böyük yaşayış məntəqəsi olan «Miskinci» («Miskinli») kəndi də Miskin Abdalin adını daşıyır. Miskin Abdal bir müddət həmin kənddə yaşamış, coxsayılı möcüzələr göstərmiş, kənd əhalisi Miskin Abdal sayəsində Sufizmin Səfəviyyə teriqetinə (mənbələrdə, həmçinin, Şiəlik) keçmiş, Miskin Abdalin möcüzələr göstərdiyi yerlər indi də ziyarətgah kimi onun adını daşıyır və ziyarət olunur. Tarixi mənbələrdə olan məlumatlara görə, həmin kəndin əhalisi Qacar elinin böyük icması sayılmışdır, Türk soyıldur, kənd daxilində 7 yaşayış məntəqəsi (qazmalar) xüsusü müdafiə-təsərrüfat funksiyalarını yerinə yetirmişdir. Kəndin tarixi Dağıstan ərazisində mühərabələrlə zəngin olmuşdur. Bu kəndin əhalisi son dərəcə igid, döyüşkən və mərd olmaqla Rusiya İmperiyasının tərkibində olduqları müddətdə dövlətin apardığı müharibələrdə rəşadətla vuruşmuş, böyük itkilər vermiş, Rusiya İmperatoru və Cənubi Qafqazda rus ordusunun komandanlığı tərəfindən mükafat olaraq kənd əhalisinə Şalbuzdağın bütün qərb yamacları verilmiş, Samur çayının üzərindən körpü salaraq, eks tərəf əraziləri istifadə etməyə icazə verilmişdir. II Dünya müharibəsində kənddən 330 nəfər döyüşlərdə iştirak etmiş, onlardan 196 nəfəri qəhrəmanasca olmaqla hələk olmuşdur. Kənd coxsayılı tarixi şəxsiyyətləri, elm adamları alımları ilə də məşhurdur. Ərazisində Şalbuzdağın əteklerində Çexi Pir, Miski Ərənlər, Mir-Süleyman Piri kimi 19 müqəddəs ziyarətgahı olması Şalbuzdağ «Şeyx» statusunu vermiş, həmin ziyarətgahların olduğu yaşayış məntəqəsi isə

«Miskidin çkyar» adını almışdır. Son dərəcə maraqlı və əhəmiyyətli faktlardır ki, Şalbuzdağın gedən yoluñ üstündə kəndin ətrafında İmam Əlinin abidə daşları vardır: qılınç gücünü göstərən daş, onun namaz qıldıgi daş və İmam Əlinin and içib, və verdiyi yer. 19 ziyarət yeri (Pir) və məscidlər, İmam Əlinin abidə yerləri, müqəddəslərin məşhur məzarları bütün müssəlmanlar üçün müqəddəs istinadlara çevrilmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Qəribi Azərbaycanın (Ermənistən) Axta (Razdan) rayonunun Miskin kəndi də Miskin Abdalin şərəfinə o cür adlanmışdır. Qəribi Azərbaycanın Qarakilsə (Quqark) rayonunun Hollavar kəndində də əhalisi arasında Miskin Abdalin kəramətləri ilə bağlı coxsayılı əhvalatlar indi də yaşayamaqdadır. Həmçinin Miskin Abdalin Oğuz rayonunun Xaçmaz kəndində da bir müddət olması, 20-ye qədər tərəfdarlarının qəbirlərinin orada olmasına da irəli sürənlər vardır. Hazırda Yevlax rayonunun Yuxarı Bucaq kəndində də «Miskin Baba piri» mövcudur. Kənd əhalisi arasında həmin babanın pir olması haqqında coxsayılı rəvayətlər indi də dolaşmaqdadır. Göründüyü kimi, Miskin Abdalin olduğu, ocaq çatlığı, möcüzələr göstərdiyi hər yerdə onun adı müqəddəsləşmiş, xalqın ziyarətgahına çevrilmişdir.

Miskin Abdal Səfəvilər dövründə tekə diplomatik fəaliyyəti ilə kifayətlenməyib, Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığına çox dəyərli təhfələr verməklə, onu zənginləşdirmişdir. O, sağlığında Azərbaycan folklorşunaslığı üçün çox qiymətli incilər sayılan, hazırkı kitaba daxil edilən

«Yetim Hüseyin» və Şeyx Heydər övladlarının, o cümlədən, Şah İsmayıllı Xətənin mərhum qardaşı İbrahimin şərəfinə «Aslan şah və İbrahim» dastanlarını yaratmışdır. Tədqiqatçıların qənaətinə görə, bu dastan Şeyx Heydər övladlarının taleyiñə həsr olmuşdur, dastanda Şah İsmayıllı - Aslan şah, Miskin Abdal isə Şah İsmayıllı qardaşı İbrahim kimi, Ağqoyunlu ögey dayı isə Rey padşahı Ata Zülal şah kimi verilmişdir. Rəvayətərə görə, Şah İsmayıllı Xətai Miskin Abdala o qədər böyük məhəbbət və hörmət bəsləmişdir ki, onu qardaşı İbrahimə əvəz saymış, çox vaxt ona «qardaşım İbrahim», «şahım İbrahim» deyə xitab etmişdir. Əslinde, «Şah İsmayıllı dastanı»nın süjet xətti ilə «Aslan şah və İbrahim dastanı»nın süjet xətti o qədər yaxındır ki, əksər folklorşunaslar onu «əkiz qardaşlar», eyni kökündən olan dastanlar hesab edirlər. Tanınmış folklorşunas Abbas Vəfadığının kitabında oxuyur: «Miskin Abdal məktəbinin dörən köklərə malik olmasına şübhə ola bilməz. Bu məktəbin Şah İsmayıllı Xətaiyə təsiri öz izlərini açıq-aydın göstərir. Şah İsmayıllı Miskin Abdala hüsn-rəqəbətinin səbəbi də bu keyfiyyətlərdən irəli gəlmüşdür.»

Miskin Abdalin özünün barəsində isə hazırlı kitaba daxil edilən, Miskin Abdalin sağlığında və ya vəfatından sonra, əsəsən onun öz şeirləri əsasında sufi aşiqləri tərəfindən yaradılmış «Miskin Abdal və Sənubər», həmçinin «Miskin Abdal və Şah İsmayıllı» dastanları yaradılmışdır.

Məlumdur ki, Miskin Abdalin dövlətçilik, diplomatik, fəlsəfi, sufi təriqətçiliyi, ədəbi yaradıcılıq, hərbi-sərkərdəlik və sair coxşaxəli fəaliyyəti içerisinde, adı, bəsit mənada «aşiq mahnları, havacatları» adlansa da, batını, daxili anlamda, yəni təsəvvüfdə sufi yolculuğun yüksək hal və məqamlarını simvolize edən rəmzləşdirən, ruhun həmin məqam və hallara qovuşmasından, ruhi yüksəklik pillələrinin təzahürünü canlandıran, yüksək ürfəni hiss məqamlarından doğan coşqu nəğmələri kimi musiqi bəstələri Şah İsmayıllı Xətənin şərəfinə yaratdı: «Baş (Şah) divanı» (Çıldır divanisi), Osmanlı sultانına hösr etdiyi «Ayaq divanı» (Osmanlı divanisi), habelə digər «İsmayılli», «Sultani», «İbrahim», «Heydəri», «Şah qalxı», «Şah İsmayıllı goraylısı», «Şah sarayı», «Şah-sevəni», «Miskini», «Abdalı», «Sənubəri», «Hüseyni», «Dərbəndi», «Göyçə gözəlləməsi», «Göyçə çuxuru», «Göyçə döndərməsi», «Göyçə şikəstəsi», «Göyçə gülü», «Atlandırma», «Paşa köcdü», «Misri», «Oxşarı», «Yedəkləmə», «Dərvisi» və sair Haqq aşiqiliyinin məqamlarını ehtiva edən sufi musiqisi, son-raki adı ilə «aşiq havaları» onun Azərbaycan və bütövlükde Türk musiqisinə, aşiq yaradıcılığına ver-

diyi misilsiz bəstəkarlıq töhfələri olmaqla, aşiq yaradıcılığını, musiqisini zirvelərə qaldırmışdır. Miskin Abdal həm də təsəvvüfdə Allaha qovuşmaqda vasite olan sazin dördüncü pərdəsinə Şah İsmayıllı şərəfinə «Şah pərdə» adlandırmışdır. Miskin Abdal şeirlərində bir çox təxəllüslərdən istifadə etmişdir ki, bunlardan, «Miskin», «Abdal», «Qulam» (Miskin Abdal, Miskin Qulam və ya sadəcə Miskin, Abdal) onun təsəvvüfdə tutduğu ən yüksək dərəcəsi, mövqeyi ilə əlaqədardır. Digər təxəllüsləri, yəni «Qərib» və «Cüda» (Qərib Hüseyin, Qərib Miskin, Cüda Miskin) təxəllüsləri isə onun həyatının böyük hissəsinin doğma Vətoni Göyçədən uzaqlarda keçməsi səbəbindən, doğma yurdundan, elindən, obasından, doğmalarından uzaqda qalması nəticəsində Vəton niskili, həsrəti ilə yaşaması ilə bağlı olmuşdur. Miskin Abdal şeirlərinin birində «Ocaqzadə» olduğunu qeyd edir:

«Ocaqzadə bir təbə əhli nökərəm, Kuyində qələndər, sinə dəftərəm, Mimmən Məhəmmədəm, cimnən Cəfərəm, Ləqəbi çox olan Miskin Abdalam.»

«Ocaqzadə» termini təsəvvüf terminidir. Hərfi mənada «oqaq» içinde odun, kömür yandırılan, dumani üst bacadan çıxan xüsusi od yandırma yerinə deyilir. Məcazi olaraq, «Oqaq» «quruluş, boy, soy, kök, dirlilik, düzənlilik» mənalarını verir. Ocaqzadə, bu baxımdan, «Oqaq oğlu» deməkdir. Sufi cərəyanı olan «Ələvilər»də «Dədə» deyilən mürşidin Seyyid nəslindən gəlməsi, yəni Məhəmməd Peyğəmbərin, onun nəvəsi Hüseyin nəslindən olması şərt sayılmışdır. Onlara görə, Bəktəşi ənənəsinə girmiş, Sarı Saltuq, Pir Sultan Abdal və sair də seyyidlər. Onların soyundan gələn Dədələr də o Ocaqzadə. Buna görə də Ələvilər də «Dədə» deyilən mürşidin Seyyid nəslindən gəlməsi, yəni Məhəmməd Peyğəmbərin, onun nəvəsi Hüseyin nəslindən olması şərt sayılmışdır. Onlara görə, Bəktəşi ətəkkələrində meydən odalarında (Göyçənin Sariyaqub kənd orta məktəbində məhz «müəllimlərin oturduğu» otaga «Müəllimlərin oturduğu» qıblın olduğu yerdəki Ocaqı nəzərdə tutmuşdur. Ocaq olmayan meydandakı güşənin biri ocaq halına salınırdı. Ocağın bir tərəfində Seyyid Əli Sultan postu (məqamı), digər tərəfində Xorasan postu (məqamı) olurdu. Miskin Abdalin şeirlərində özünün təsəvvüf anlayışı kimi «Ocaqzadə» olması ilə bağlı misra, həm onun Seyyid olması İmam Hüseyin nəslindən olması, həm də, «Qırxlar piri», «Qırxlar ocağı»nın nümayəndəsi olduğunu göstərin bir anlayışdır.

1524-cü ildə Şah İsmayıllı ölümü Miskin Abdal bərk sarsıdır. O, sarayla birləşəvidə qidalasaraq doğma Göyçəsinə, Zərgərli (Sariyaqub) kəndinə qaydır. Burada məktəb açıb, maarifçilik işləri ilə məşğul olur, xalqının övladlarının elm, təhsil alması qayğısına qalır. Onun Sariyaqubda açdığı ilk məktəb Göyçənin elm, irfan və sənət dünyasında qazandığı bütün sonrakı uğurlarda çox mühüm və həllədici rol oynamışdır.

Miskin Abdal, təxminən 1535-ci ildə 105 yaşında dünyasını dəyişir, Zərgərli (Sariyaqub) kənd qəbristanlığında öz ulularının yanında hörmətlə dəfn olunur. Özündən sonra Zərgərli (Sariyaqub) kəndində Miskin Abdalin adı ilə iki tayfa: «Şadmanlı» oğul və «Ocaqlı» qız tayfaları qalır. «Şadmanlı» tayfası, eyni zamanda «Məşədihasanlı», «Yaqublu», «Abdullah» və «Məşədi Qədimli» qollarından nəsillərindən ibarətdir. Miskin Abdal vefatından əvvəl, oğlu Şadmanın vaxtilə 10 qulduru öldürdüyüne görə, hər bir halda «qan» etdiyini bildirərək, özündən sonra əşya və sənədlərinin qorunub-saxlanılması paklıq, təmizlik mütəssiməsi sayılan qızı Məleykəyə tapşırır və bu bağda oğlu Şadmana vəsiyyət edir, Şadman atasının vəsiyyətinə əməl edir.

(Davamı 5-ci səhifədə)

(Əvvəli 3-cü sahifədə)

Sarıyaqub kəndində hamiya məlum olan fakt idi ki, Miskin Abdalın qızı Məleykə həmin kənddə yaşayan əmisi oğlu ilə evlənmişdir. Zərgərli (Sarıyaqub) kəndində 1988-ci ilin məlum hadisələrinə qədər də Miskin Abdalın oğlu Şadman və qızı Məleykənin törəmələri, yəni hər iki nəslinin ata evləri qonşuluqda yerləşməklə ailələr də qonşuluqda yaşamışlar.

Miskin Abdal və oğlu Şadmanın yaşadığı ev 1988-ci ilədək Şadmanın nəslinin tanınmış nümayəndəsi Tofiq Hüseynzadənin ailəsi tərəfindən «Ev damı» adı ilə qorunub saxlanılırdı və zəruri əşyaların saxlanılması məqsədilə istifadə olunurdu. Həmin «Ev damı»nın yanında Tofiq Hüseynzadənin atası Məhəmməd tərəfindən ona bitişik tikilmiş müasir evdə də Tofiq Hüseynzadənin ailəsi 1988-ci ilin dekabr ayınınadək yaşamışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, Miskin Abdalın vəfatından sonra yeganə oğlu Şadman, atasının vəsiyyətinə uyğun olaraq atasından qalan dəyərli əşya

SƏFƏVİLƏRİN

BÖYÜK İDEOLOQU

MİSKİN ABDAL

və sənədləri qorunub-saxlanılması üçün bacısı Məleykəyə (həm də onun həyat yoldaşı olan əmisi oğluna) verir. Bu səbəbdən ona məsus əşya və sənədlər indiyədək «Miskin ocağı» adı ilə qorunduğu «Ocaqlı» tayfasına məxsus, Miskin Abdalın qız nəslindən Məleykədən olan törəmələrində saxlanılır və «Miskin ocağı» kimi ziyarət edilir. Bununla bağlı baş vermiş, dildən-dilə keçib, bu günədək xalqın yadaşında qalan çox maraqlı möcüzə faktı Şadmanın «Ocağı» bacısına verərkən atasının burum əsasının evdə qalması, qalan əşya və sənədləri verməsi, həmin gecə «Ocaq»dakı əşya və sənədlərin qeybdən Məleykənin evindən, taxçada qoyduğu yerdən qeyb olması, yəni Şadmanın evinə qayıtması, Şadmanın «Ocağı» qaytarsa da, yenə də bir neçə gün həmin halin təkrarlanması, sonradan, Şadmanın yuxusuna atası Miskin Abdalın girməsi, Şadmana, evində atasından yadigar saxladığı, «harma»ya taxdığı burum əsasını da həmin «Ocağı»ın içərisinə qoyub, bacısına qaytarmasını bildirməsi və Şadmanın onun sözlərinə əməl edərək, əsasını «Ocağı»ın içənə qoyub, bacısına verməsi, bundan sonra bir daha «Ocağı»ın geri qayıtmamasına dair rəvayət barədə Şadmanın nəslinin tanınmış nümayəndəsi Tofiq Hüseynzadənin «Səfəvilərin böyük övliyası Miskin Abdal» (Bakı, 2005) kitabında ətraflı məlumat verilmiş, onun «Şadman» poemasında da bu fakt qüdrətlə nəzmə çəkilmişdir.

Bundan sonra Miskin Abdalın oğul nəсли Şadmanlı, qızı Məleykənin nəсли isə Miskin Abdala məxsus əşya və sənədlərin saxlanıldığı, xalqın ziyarətinə çevrilmiş «Miskin Ocağı» kimi «Ocaqlı» tayfası adlanmışdır. İndinin özündə də həmin nəslin nümayəndələri «Şadmanlı» və «Ocaqlı» tayfaları kimi tanınır.

1988-ci ilin məlum hadisələrindən sonra tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaradılmış «Ermənistan» adlanan qondarma dövlətin apardığı soyqırım siyaseti nəticəsində Azərbaycanlılar tarixi yurdlarından növbəti dəfə kütləvi surətdə qovuldu. Kənd əhalisi kimi, Miskin Abdalın qız nəslindən olan həmin ailə də Goranboy rayonunun Qaradağlı kəndində məskunlaşdı. Miskin Abdala məxsus çox dəyərli tarixi əşya və sənədlər, həmçinin 1515-ci ildə Səfəvilər şahı I Şah İsmayıllı Xətai tərəfindən Miskin Abdala verilmiş, «Ey mömin insanlar, Miskin Abdal mötəbər şəxsdir, ona sidq ürəklə inanın, nə mətləbiniz varsa ondan diləyin!» məzmunlu fərman da orada saxlanılır və qəlbi Allaha imanla dolu insanlar tərəfindən tarixi-dini abidə kimi ziyarət edilir.